

Kende, gyula és harka

Fejedelmi méltóságok a korai magyar történelemben

Dr. Celler Tibor

A honfoglalás előtti évtizedek állapotáról elsősorban a kortárs ibn Ruszta (9. század második fele – 10. század eleje) perzsa történetíró tudósításai által vannak információink. Eszerint ezekben az időkben a magyaroknak két királyuk volt, az egyik névleges, akit nagyon tisztelnek, ez a kende, a másik a dzsula, aki a parancsokat osztja, a hadat vezeti, és a tisztviselőket kinevezi. Ez az államigazgatási rendszer a kettős fejedelemség, ami nagyon hasonlít a sztyeppei nagybirodalmak szakrális kettős királyságának intézményével, ami a Türk Birodalom, a Kazár Birodalom és az Ujgur Birodalom kormányzati rendszere is volt többek között.

A kazároknál a szentként tisztelt szakrális uralkodó a nagykagán volt, akinek léte örködött népe sorsa felett, míg a kagán-bég tekintélyben alárendeltje volt ugyan, de ő volt a valódi irányító. A kagán-bég hatalmi jelképe a dzsula, azaz fáklya volt, amit köszöntésképpen kellett meggyújtania, amikor mezítláb a legfelsőbb uralkodó elé járult, majd ezt követően ő is elfoglalhatta helyét ugyanazon a trónon – jobb oldalt. Ezt a különleges ceremóniát Ahmad ibn Fadlán arab utazó, a bagdadi kalifa követe örökítette meg. Tőle tudjuk azt is, hogy a nagykagán négyhavonta megjelent a nyilvánosság előtt, ha pedig kilovagolt, akkor egész serege kísérte, de csak egy mérföld távolságból, hogy ne láthassák őt. Ha valaki véletlenül mégis találkozott vele, akkor arccal a földre borult, és nem emelte fel a fejét, amíg az istenkirály el nem haladt mellette.

A dzsula szóból származott azután az azonos funkciójú magyar méltóság megnevezése, míg a kagán szóból a kende. Akárcsak a gyula, a későbbiekben a kende méltóság is személynévvé alakult. A magyar krónikák már így őrizték meg a hét vezér névsorában, ám téves olvasat folytán Kond alakban került be a köztudatba.

A honfoglalás idején és után a Bulcsú harka által Bizáncba, Bíborbanszületett Konstantin császárhoz (905–959) vezetett küldöttség beszámolója (amit a konstantinápolyi uralkodó feljegyzett) a fő forrásunk. A tudós császár már nem szakrális kettős fejedelemségről, hanem egy valódi fejedelemtől (abban az időben Falicsi, Árpád unokája viselte ezt a tisztséget), valamint a neki alárendelt gyula és még alacsonyabb harka tisztségről beszél, vagyis a korábbi kettős fejedelemség intézménye addigra megszűnt.

Ki volt az utolsó kende?

Egy hagyomány szerint Árpád apja, Álmos fejedelem nem mehetett be Pannóniába, ezért Erdélyben megölték. Ez a momentum a kazár nagykagánéhoz hasonló szakrális halált jelentené. Eszerint Álmos lett volna a névleges főfejedelem és vallási vezető, azaz a kende, akinek miután elfogyott az életereje (kut-ja), rituális gyilkosság áldozata lett. Mások szerint Álmost feláldozták, hogy a sikeres hódítás érdekében ereje átszálljon fiatalabb, életerősebb fiába.

Álmost követően egyes vélemények szerint Kurszán fejedelem (†904) lett a kende, Árpád pedig gyulaként a hadvezér. Mások ezt fordítva gondolják: eszerint Árpád volt a szellemi vezető, Kurszán pedig a valódi hódító.

Kurszán szakralitását – természetfeletti lényegiségét – cáfolná az a tény, hogy a leírások szerint hadvezérként szerepelt Pannónia meghódításakor, és a fronton tudtak vele

tárgyalni a bajorok. Egy szentként tisztelt főkirály elhúzódik a néptől és a világtól, nem vezet hadat, és nem lehet őt egyszerűen lakomára hívni, mint azt Gyermek Lajos keleti frank király tette Kurszánnal (miközben törbe csalta és egész kíséretével együtt lemészároltatta)..

Róna-Tas András (1931) nyelvész, orientalista, a magyar őstörténet neves kutatója felvetette, hogy Kurszán talán Árpád bátyja volt. Bár a történetírás nem ismeri Árpád testvérét, valószínűtlen, hogy Álmosnak csak egyetlen fia lett volna – mint ahogy Árpád esetében is őt fiúgyermekről tudunk. Elképzelhető, hogy Kurszán és Árpád vérrokonságát a későbbi Árpád-házi hagyomány tudatosan eltitkolta, mert jogtalan trónutódlást jelentett volna, hiszen Kurszán utódai, mint a nemes Kartal nemzetség, ezáltal akár a trónra is jogot formálhattak volna.

Az eddig felvázoltakat látszik részben alátámasztani az a tény is, hogy Kurszánt a Gesta Hungarorum (A magyarok viselt dolgai) Könd fia Kurszán-ként említi, vagyis a kende fiaként, így elképzelhető, hogy Álmos tényleg kende volt, akinek egyik fia Kurszán volt. A vitatott hitelességű, 13–17. századi bolgár krónikákat összefoglaló gyűjtemény, a Djangfar Tarihi Khasan néven említi Kurszánt, akiről mint Arbat (Árpád) testvéréről beszél, apjukként pedig Almus-t (Álmos) nevezi meg.

Mindez azonban korántsem ennyire egyszerű és kézenfekvő, ugyanis nem hagyhatjuk figyelmen kívül Levedi fejedelemség, Levédia névadójának történetét sem. Levédia a magyarság egykori szállásterülete és első ismert fejedelemsége a 8. század közepe és a 9. század közepe közötti időszakban. A Fekete-tengertől északra, a Don és a Donyec folyók között terült el. A Magna Hungariából (a magyar őshaza az Ural nyugati szomszédságában) érkező magyarság 750 körül telepedett le e Kazár Kaganátus fennhatósága alá tartozó területen, ahol kazár mintára kettős fejedelemséget hoztak létre.

Ez a hipotézis szerint Levedi volt a szakrális vezető, aki vér szerinti rokonságban állt a kazár nagykagánokkal, azaz maga is a sztyeppei szakralitással rendelkező Asina-klán tagja volt. Az Árpád-ház uralkodása alatt született krónikákban úgy emlékeznek meg róla, mint aki nem vállalta a hatalmat. A monda – amely valójában egy dinasztiaaváltást ír le – szerint a kazárok nagykagánja elhívta magához Levedit, hogy feleségül adja hozzá a lányát, és megtegye őt a magyarok fejedelmévé. Levedi azonban elutasította ezt, mondván, van erre alkalmasabb személy, akár Álmos (valószínűleg ő volt akkor a gyula), akár a fia, Árpád. A nagyhatalmú uralkodó elfogadta az érvelést, és végül is Árpádot választotta. Ez teljesen életszerűtlen viselkedés lett volna Levedi részéről, de nyilván az Árpád-ház későbbi utódainak meg kellett magyarázni, hogyan is került annak idején a kezükbe a hatalom. Ehhez felhatalmazás kellett, ami akkoriban a kazárokat jelentette. Valószínűleg Levedi letételével tűnt el az uralkodói szakralitás is, amit egy új dinasztia számára nem sikerült kiépítenie. Persze megpróbálták. Ennek egyik ékes bizonyítéka az a monda, mely szerint Álmos anyjának Emesének álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és az reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak. Ez az égi kinyilatkoztatás legitímálta Álmos és a tőle eredő nagyfejedelmek és királyok uralmát. Magyarhonban még a 13. században – tehát jóval a pogány legendák „létjogosultsága” után – is számon tartották, hogy e család a turul nemzetségéből származik.

„Zűrzavar” a gyulák körül

A gyula régi magyar méltóságnév volt az államalapítás előtti évszázadokban. Korabeli alakja valószínűleg dzsula vagy dzsila volt, a mai török jula szó megfelelője, amiről már említettük, hogy fáklyát jelent. Bíborbanszületett Konstantin a görög: gilas alakban említi, Kézai Simon, IV. (Kun) László király udvari klerikusa szerint az egyik honfoglaló törzsfő neve is ez volt. Különben ez a tény, hogy a személynevet összekeverik ennek a magas

méltóságnak a nevével, végigvonul az összes középkori magyar krónikában. Az államalapítás idején Szent István hatalomra jutását leíró krónikás hagyomány már csak erdélyi gyulákról ír, azaz helyileg erősen lokalizált hatalomról, szemben eredeti funkciójával, amikor a törzsszövetség második számú vezetőjét jelölte.

Györffy György (1917–2000) történész szerint a honfoglaláskor illetve közvetlenül utána a hét vezér egyike, Tétény (Töhötöm) viselte a gyula méltóságát, s ezután ez a tisztség utódai kezén maradt. Először Harka (valóban a neve volt Harka, nem a tisztsége), majd az ő fia, az Erdélybe települt Zombor lett a gyula, akinek a lánya volt Sarolt fejedelemasszony, Szent István anyja. Anonymus (III. Béla király névtelen jegyzője) Zombor gyula fiát „ifjabb Gyuláként”, említi, míg a kortárs krónikaíró, a szász Merseburgi Thietmar lázadó Prokujként tesz róla említést. Ő, mint Sarolt testvére, nagybátyja volt Istvánnak, amire a nevében levő -uj végződés is utal. Ez a szláv eredetű szó ugyanis a régi magyar nyelvben nagybácsit jelentett. Erdély lakosságában a honfoglalás idején jelentős volt a szláv elem. Ezért alakulhatott át az államalapítást követően a gyula tisztség elnevezése (erdélyi) vajdává, ami a tisztség hadvezéri (a szláv vojvod, vojvoda) jellegére utal.

Az 1360 körül készült Képes krónika Prokujt, az utolsó gyulát Gyula erdélyi vezérként említi, aki szinte teljesen önállósította magát a központi hatalomtól, ezért unokaöccse, Szent István király 1003-ban hadat küldött ellene, Prokujt elfogták, börtönbe vetették, birtokainak zömét elkobozták. Fiai Boja (Bolya, Bua) és Bonyha (Bunha) apjuk kegyvesztése folytán semmilyen szerepet nem játszottak az országos politika alakításában, egyszerű birtokosként éltek. A későbbiekben részt vettek az Orseolo Péter király ellen szőtt összeesküvésben, ezért kínpadon végezték.

A törzsszövetség harmadik legmagasabb méltósága, a harka

A bevezetőben már említett Bulcsú harkáról biztosan tudjuk, hogy nem tartozott Árpád családjához, és már az ő apja, Káli is viselte a harka tisztséget. Kálitól származik egyébként a Kál nemzetség, és a Káli-völgy az ő nevét viseli.

A tisztségre visszatérve: a harka vagy horka, esetleg karha (Bíborbanszületett Konstantinnál karkhasz) az államalapítás előtt a magyar törzsszövetség harmadik legmagasabb méltósága volt a nagyfejedelem és a gyula után. Ez a tisztség megfelel a kazár yiltever és keleti türk elteber címnek. Mindkettő a csatlakozott idegen népek irányításáért volt felelős, azaz magyar vonatkozásban ő volt a kabarok három törzsének felügyelője (bírája), és ebben a szerepben hadvezéri funkciója is volt a behódolt népek élén.

Bulcsú harka egyébként azonos a krónikák Vérbulcsújával, aki a magyarok kalandozásai kései korszakának legnagyobb formátumú alakja, aki kivételes hadvezetési képességével és karizmájával több törzs hadi erejét is összefogta. 955-ben, a Lech-mezei csatavesztés után Regensburgban, Lehellel együtt, kivégezték (egyes források szerint felakasztották, mások szerint karóba húzták). A seregből – a mondák szerint – csupán hét megcsonkított „gyászmagyar” vergődött haza. A valóságban a csata után évtizedekre pathhelyzet alakult ki, azaz sem a magyarok nem indítottak nyugati, sem a németek magyarok elleni hadjáratokat, azaz a megsemmisítő vereség erős krónikaírói túlzás lehet. Ugyanolyan legenda, mint Lehel kürtjéé

A 13. században élt Kézai Simon valóságos mondát kerített a Vérbulcsú név köré: eszerint „nagyapját Krimhild csatájában a németek megölték, és ő erről biztos tudomást szerzett, hogy bosszút álljon, több németet nyárson süttetett meg, s állítólag olyan kegyetlenséggel tombolt ellenük, hogy némelyiküknek úgy itta a véré, mint a bort”. Anonymus Bulcsút szintén a „vér emberének” nevezte.

A hét vezér ábrázolása a Képes krónikában (középen Árpád a turulos pajzsával).

Árpád fejedelem (Szász Gyula alkotása)

Tétény vezér szobra a Hősök terén, a milleneumi szoborcsoporton (Zala György alkotása)

Bulcsú vezér lovasszobra a szlovákiai Búcs községben